

Burhanettin Tatar

SONSUZUN SINIRINDA

Kur'ân ve Tefekkür İlişkisi Üzerine

İnsan aynı anda hem fiziksel/tarihsel hem de metafiziksel alanlarla ilişki içinde olup her iki alanın kesişim noktasında var olur. Daha açıkçası o, kesişim noktası olarak her iki alanı bir araya getirir. Bu sayede bedensel, psiko-sosyal, kültürel, tarihsel ve metafiziksel değerler tecrübesi eşliğinde dünyayı, varlıkları ve metinleri anlamlandırır.

Kur'ân, insanın var olduğu bu kesişim noktası, ara mekân veya sınırdır. Hz. Peygamber'e inzâl olan ve konuşan bir metindir. Söz konusu iki alanın kesişme noktasında konuştuğu için onun anlamı bu alanlardan birine indirgenemez. Bir başka deyişle, Kur'ân'ın anlamı ne salt manevî, mistik, metafiziksel ve evrensel unsurlar içerir ne de salt tarihsel, beşerî, fiziksel, yerel varlıklar alanına indirgenebilir.

Buna bağlı olarak elinizdeki kitap, Kur'ân ve tefekkür ilişkisini işbu ara mekânın kendine özgü karakterine referansla ele almakta, *düşüncesizlik*, *boşluk* ve *sınır* gibi fenomenleri söz konusu tefekkür tarzının kurucu unsurları olarak analiz etmektedir. Akabinde klasik, modern ve postmodern yaklaşımlar içinde kutsal metinlerin nasıl konumlandırıldığını ve anlamlandırıldığını soruşturmaktadır.

Nihayet, Kur'ân ayetlerinin en temelde insanın tecrübe ettiği hadiselerle referansla konuşmasından hareketle, *hadisevî* ve *sembolik* düşünceyi en temel anlama ve düşünme biçimi olarak sunmaktadır. Kur'ân bu konuşmayı *ikili sembolik katman* formunda yapmaktadır. Bu sembolik katmanlar insanın ilişki içinde olduğu tarihsel ve metafiziksel alanları sinerjik ruh üretme amacıyla bir araya getirmektedir. Bu yönüyle eser, alışılmış yorumların ötesinde, Kur'ân'ın konuştuğu ara mekâna kulak vermek isteyenler için bir davet ve perspektif sunmaktadır.

ISBN 978-605-9437-66-0

Burhanettin Tatar

SONSUZUN
SINIRINDA

Burhanettin Tatar

SONSUZUN SINIRINDA

Kur'ân ve Tefekkür İlişkisi Üzerine

KURAMER

SONSUZUN SINIRINDA

Kur'ân ve Tefekkür İlişkisi Üzerine

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları

KURAMER Yayınları: 66
Araştırma-İnceleme Serisi: 21

SONSUZUN SINIRINDA **Kur'ân ve Tefekkür İlişkisi Üzerine**

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Furkan Selçuk Ertargin

Basım ve Cild: Asya Basım Yayın Sanayi Tic. Ltd. Şti.
15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B
Güneşli - Bağcılar/İstanbul Tel: 0212 693 00 08
Sertifika No: 52508

Birinci Basım: İstanbul, Eylül 2025

ISBN 978-605-9437-66-0

© Her hakkı mahfuzdur.

Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.
Kaynak gösterilmek şartıyla iktibas edilebilir.

KURAMER
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Kur'an Araştırmaları Merkezi
Elmalıkent Mah. Elmalıkent Cad. No: 4 B Blok Kat: 3 Ümraniye / İSTANBUL
+90 216 474 08 60 / 2910 www.kuramer.org

SONSUZUN SINIRINDA

Kur'ân ve Tefekkür İlişkisi Üzerine

Burhanettin Tatar

KURAMER
2025

Prof. Dr. Burhanettin Tatar

1965 yılında Samsun'da doğdu. 1988'de OMÜ İlahiyat Fakültesini bitirdi. Yüksek Lisans çalışmaları esnasında aynı fakültenin İslam Felsefesi Anabilim Dalına Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1993 yılında doktora çalışmalarını sürdürmek üzere gönderildiği Amerika'da "Interpretation and the Problem of Authorial Intention" adlı doktora teziyle doktor unvanını aldı. Doktora tezi İngilizce ve Türkçe'ye aktarılmış şekilleriyle Amerika'da ve Türkiye'de yayımlandı. Ayrıca farklı felsefi konularla ilgili olarak muhtelif makaleleri yayımlanmış bulunmaktadır. 2002 yılında İslam Felsefesi alanında doçentlik unvanını aldı. 2008 yılında aynı alanda profesörlüğe yükseltildi. Halen OMÜ, İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ulusal ve uluslararası birçok yayını söz konusudur.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ~ VII

GİRİŞ ~ 1

DÜŞÜNCESİZLİĞİN DİRENCİ ~ 11

Karşıt Dirençler ~ 11

Geriye Dönüş Sorunu ~ 15

Kör Noktalar ~ 20

Düşünülemezlik ve Nihilizm ~ 24

Umudun İmkânı ~ 34

DAHA FAZLA BOŞLUK, DAHA FAZLA DÜNYA ~ 39

Açık Mekân ~ 39

Aklın Evcilleştirilmesi ~ 57

Yerli/Yersiz İnsan ~ 61

Ahlâkî Mekân ~ 64

SONSUZUN SINIRINDA ~ 73

Sınırların Ruhu ~ 73

Aralıktaki Sonsuz ~ 86

Kamaşan Bilinç ~ 92

Bütünün Gölgesi ~ 101

GÜÇLÜ VE ZAYIF DÜŞÜNCELER ~ 115

- Kutsal Metin ve Çözünen Gerçeklik ~ 115
 Primitif Düşünce ve Kutsal ~ 124
 Güçlü Düşüncenin Alegorisi ~ 129
 Zayıf Düşüncenin Modeli ~ 143
 Zayıf Teolojinin Simgesi ~ 158

ARA DÜŞÜNCELER ~ 175

- Hakikate Gecikmek ~ 175
 Ara/Yeni Mekânda Tefekkür ~ 218
 A/Simetrik Rüyalar ~ 242
 İmkânsızın Tomurcuklanması ~ 287

SAÇMA, YATIŞMAZ VE ESİRİK DÜŞÜNCELER ~ 351

- Sisifos Çıkması ~ 351
 Uçurum ve Ötesi ~ 385
 Yankı Olarak Güzellik ~ 411
 Gönül Mantığı ~ 442

HADİSEVÎ VE SEMBOLİK DÜŞÜNCELER ~ 477

- ‘İnzâl’in Dinamiği ~ 477
 Uyum(suzluk) Ahlâkı ~ 502
 Sembolik Katmanlar ~ 512
 Sinerjik Ruhun Doğuşu ~ 522

ÖNSÖZ

Kur'ân ve tefekkür ilişkisini soruşturan bu kitap çalışmasının genel perspektifini 'ara mekân düşüncesi' olarak adlandırabiliriz. 'Ara mekân' derken öncelikle insanın ne salt fiziksel/tarihsel ne de salt metafiziksel bir varlık olmasına işaret ediyoruz. Her iki kategori, düşünce tarihinde daha çok *içkinlik* ve *aşkınlık* kavramlarıyla ele alınır. İnsan aynı anda hem fiziksel/tarihsel hem de metafiziksel alanlarla ilişki içinde olup her iki alanın kesişim noktasında var olur. Daha açıkçası o, kesişim noktası olarak her iki alanı bir araya getirir. Bu sayede o hem bedensel, psiko-sosyal, kültürel, tarihsel ve metafiziksel değerleri tecrübe eder hem de bu değerler tecrübesi eşliğinde dünyayı, varlıkları ve metinleri anlamlandırır.

Kanaatimizce Kur'ân, insanın var olduğu bu ara mekân, kesişim noktası veya sınırda Hz. Peygamber'e inzâl olan ve konuşan bir metindir. Bu yüzden inanan kişinin Kur'ân'ı anlaması salt zihinsel (bilişsel) bir eylem değil; bedensel, psiko-sosyal, kültürel, tarihsel ve metafiziksel değer tecrübelerinin eşlik ettiği bir hadisedir. Kur'ân söz konusu iki alanın kesişme noktasında konuştuğu için, onun anlamı bu alanlardan birine indirgenemez. Bir başka deyişle, Kur'ân'ın anlamı ne salt manevî, mistik, metafiziksel ve evrensel unsurlar içerir ne de salt tarih-

sel, beşerî, fiziksel, yerel varlıklar alanına indirgenebilir. Bu yüzden onu anlama tarzları ara mekânın kendisine özgü karakterini dikkate almak durumundadır. Kur'ân'ın gramatik, etimolojik, semantik, tarihsel, bilimsel analizleri veya mistik ve metafiziksel yorumları ara mekânın iki yakasından birine odaklanan yaklaşımlardır. Kur'ân'ın salt evrenselliğini veya salt yerelliğini savunan yaklaşımlar benzer şekilde ara mekânın iki yakasından birine ağırlık verdikleri için tek yanlıdırlar. Bu yaklaşımlar, salt yerel, kültürel ya da salt evrensel unsurları anlamak için üretilmiş dil formlarını Kur'ân'a tatbik ediyor görünmektedirler. Oysa Kur'ân ara mekân veya sınırda konuştuğu için, yerel-evrensel, tarihsel-metafiziksel, aklî-imanî, bilimsel-bilim dışı, zâhir-bâtın gibi karşıtlıklardan birine ait olmayan ara-dil formu ve tefekkür tarzının üretilmesini talep etmektedir.

Bu yaklaşımımız, çalışma içinde 'Ara Düşünceler' başlığı altında ele aldığımız mütefekkirlerle aynı pozisyonda olduğumuzu göstermemektedir. Ara düşünceyi temsil ettiğine inandığımız mütefekkirler kendi dönemlerinde zıt görünen yaklaşımlar arasında bir yerde kutsal metinleri konumlandırmakta ve bu konum içinde onlara yönelmektedirler. Buna karşın ara mekân düşüncesi ile kastettiğimiz hususları tefekkürün kurucu unsurları olan *düşüncesizlik*, *boşluk* ve *sınır* gibi kavramlar eşliğinde parça parça ele alsak da, en genel haliyle 'Hadisevî ve Sembolik Düşünceler' başlığı altında sunmaya çalıştık. Bu esnada uyum(suzluk) ahlâkî tabiriyle ara mekânın kendine özgü karakterine işaret ettik. Ara mekân düşüncesi 'ya...ya da' değil, 'hem... hem de' veya 'tam olarak ne o ne de bu' mantığına sahiptir. Bu mantığın en çarpıcı görseli, Miraç-nâmelerde 'insan başlı kısrak' formundaki Burak minyatürlerinde karşımıza çıkar. Bu minyatürlerde Burak tam olarak ne insan ne de hayvandır; o ara mekânın imgesel sunumudur. Hz. Peygamber bu ara mekânda beşerî ve manevî alanlarla irtibat içinde durmaktadır. Çalışmamızın sonunda Kur'ân'ın temel amaçlarından birisi olarak ele aldığımız sinerjik ruh, bu iki alanın birlikteliği ile açığa çıkmaktadır.

Çalışma süresince manevî desteklerini esirgemeyen Ali Bardakoğlu hocama ve diğer meslektaşlarıma kalbî teşekkürlerimi sunuyorum. İhtiyaç duyduğum İngilizce kaynaklara erişmemde kusursuz destek veren Abdullah Başaran’a minnettarım. Yazılarımı cümle bozuklukları ve yazım teknikleri açısından gözden geçiren ve kusurlarını asgariye indirmeye çalışan Şengül Özdemir, Faruk Özdemir ve Fatma Sayın’a şükran borçluyum. Son okuma esnasında yaptığı dil ve üslup tashihleriyle çalışmaya katkı veren Ahmet Ertürk beye, kitabın yayımlanmasında emeği geçen M. Turan Çalışkan’a müteşekkirim.

Burhanettin TATAR

Samsun, Temmuz 2025

GİRİŞ

*Yolculuk; önce seni sözsüz bırakır,
sonra iyi bir hikâye anlatıcısına dönüştürür.*

İbn Battuta

*Ben ne yazdım, sen ne vehmettin,
bir garip efsanedir!*

Muallim Naci

Kur’ân ve tefekkür ilişkisine odaklanan bu çalışmayı, ‘Kur’ân’da tefekkür’ konulu çalışmalardan ayırt eden bazı hususlara en başta dikkat çekmek, kitabın amacının daha kolay kavranmasına vesile olabilir. Özellikle tefsir ve kelim gibi disiplinler bağlamında ‘Kur’ân’da tefekkür’, ‘Kur’ân’da akıl’ gibi başlıklarla yapılan çalışmalar daha ziyade Kur’ân metninde yer alan ve *tefekür* kelimesiyle irtibatlı görülen *tezekkür*, *tedebbür* gibi kelimelerin etimolojik ve metin içi semantik analizlerine odaklanmaktadır. Kimi zaman bu çalışmalarda ayetlerin düşünce tarihi ve modern bilimin verileri ışığında yorumlandığına tanık olmaktadır. İsbat-ı vacip yani Allah’ın varlığını kanıtlama bağlamında yapılan çalışmalarda tefekkür, bir kanıtlama yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Klasik düşünce geleneği içinde Kur’ân’da tefekkür konusunun bazen metafiziksel felsefe ve bilimsel düşüncenin şer’an meşruluğunu göstermeye matuf ele alındığı bilinmektedir.

Bu kitabın amacı ise kutsal metinlerle ilişkisi içinde ‘tefekür sorunu’nu ele almaya çalışmaktır. Bu sorunun bazı açılımları şöyledir: Her tefekkürün kurucu unsurları olan düşüncesizlik, sınır ve boşluk hangi boyutlarda açığa çıkmaktadır? Metafiziksel, modernist ve post-modernist düşünce biçimleri, kendi gerçeklik tasavvurları bağlamında, kutsal metinleri nerede ve nasıl konumlandırmaktadır? Bu düşünme biçimle-

rinin kutsal metinlere yönelik tavırlarını belirleyen temel unsurlar nelerdir? Güzellik ve sevgi gibi değer tecrübeleri ile dinî tefekkür ilişkisi nasıl ele alınabilir? *Hadise* ve *sembol* kavramlarının dinî tefekkürle bağlantısı nedir?

Bu çalışmada tefekkürün temel sorunlarını ve farklı tezahürlerini 'anlama-yorumlama' ve 'tasvir' ön planda iken, yukarıda işaret ettiğimiz yaklaşımlarda tefekkür konusu daha ziyade 'tanıklık ve temâşâ' ekseninde ele alınıyor görünmektedir. 'Tanıklık ve temâşâ', genel olarak kâinatın Allah'ın varlığına ve eylemlerine ayet (işaret) olarak tanıklığı, insanın ilahî kudretin tecellisini kâinatta temâşâ etmesi ve öte dünyada hesaba çekilme bağlamında kendisini kontrol etme çabası anlamına gelmektedir. Ancak tefekkürün varoluşsal boyutunu dikkate aldığımızda karşımıza şu soru çıkmaktadır: Kur'an'da sözü edilen tefekkür en temelde bir tanıklık ve temâşâ meselesi midir yoksa insanın yaratıcı gücünün bir tezahürü müdür? Bir başka ifadeyle tefekkür sorunu, aslen ilahî kudretin kâinattaki tezahürlerinin temâşâsı ve insanın kendi eylemlerine ahlâken ve dinen tanıklığı mıdır yoksa insanın sinerjik ruh eşliğinde 'yeryüzünü imar'¹ meselesi midir?

Tefekkür, 'temâşâ ve tanıklık' bağlamında ele alındığında, İbn Tüfeyl'in *Hay b. Yakzân* eserinde açıkça gözlemleneceği üzere salt teorik bir konumda iken, imar bağlamında pratik, ahlâkî ve tarihsel süreçlerle iç içedir. Bir başka ifadeyle, temâşâ ve tanıklık bağlamında insanın Allah'a aklen yönelmesi, O'na ulaşması (fizikten metafiziğe yükselmesi) ön planda iken, imar bağlamında insanın yeryüzüne bir değer konusu olarak yönelmesi ön plandadır. Bu yaklaşım ve vurgu farklılıkları Kur'an'da tefekkür ile ilgili ayetlerin -anlam açısından- taslak halde oluşuyla yakından ilgilidir. Kur'an metni inzâl açısından tamamlanmış olsa da, tefekkür konusunu anlam açısından taslak halde bırakmıştır.

Burada *taslak* kelimesini farklı açılardan kullandığımızı belirtmeliyiz. İlk olarak bu kelime, Kur'an'da tefekkür ile iltisaklı tüm kelimelerin

1 "Sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O'dur." Hûd 11/61.

anlam açısından detaylandırılmamışlığına, kendi içlerinde anlam boşlukları barındırdığına işaret etmektedir. Söz konusu boşluklar, zaten tefekkürün var olabilmesi ve bilincin hareket edebilmesi için gereklidir. Düşünmek, kaçınılmaz olarak bir boşluğa düşmek, boşluğu tecrübe etmektir. Bu boşluk insan bilinci ile tefekkür edilen varlıklar arasındaki ilişki meyânında ortaya çıkar.

Anlam boşluğu ile düşünce arasındaki ilişki paradoksaldır. Düşünce var olabilmek için anlam boşluklarına muhtaçtır ancak yol alabilmek için bu boşlukları doldurmak ve aşmak durumundadır. Boşlukları tamamen doldurduğuna inandığında kendisi ortadan kalkmakta yani düşünce kendisini yok etmektedir. Dolayısıyla bir şeyi tam olarak anlamaya (kesin bilgiye) odaklanmış düşünce, kendisini yok etmek üzere yola çıkmış düşüncedir. Oysa düşünce, insan bilincinin hayatı ve karşılaştığı gerçeklikleri anlama denemesi ve onlar tarafından denenmesi, sınanmasıdır. Tefekkür, düşüncenin varlık tarafından sınanması ve teste tâbi tutulmasıdır. Bu durum düşüncenin Kur'ân metniyle ilişkisi için de geçerlidir. Kur'ân ayetleri ve Kur'ân'ın işaret ettiği varlıklar hakkında tefekkür, insan aklının bu metni anlama denemesi ve söz konusu gerçeklikler tarafından sınanmasıdır. Dolayısıyla anlam boşlukları, insan bilincinin sınandığı mekânlardır. Ayetlerin anlam açısından taslak halinde olması, beşerî tefekkürün Kur'ân'ı anlama noktasında daima bir dene(n)me sürecinde kalacağına işaret eder. Bu süreçte insan bilinci, söz konusu boşlukları doldurmak için bir anlam tasarlamak durumundadır. Ayetlerin anlam açısından taslak halinde olması ile insan bilincinin tas(ar)lama halinde kalışı paralellik arz etmektedir.

İkinci olarak, *taslak* kelimesi, mesela ahşap kaşık yapımında kullanıldığı şekliyle, bir modelin ortaya çıkışını gösterir. Taslak halindeki ahşap kaşık, model olarak üretilmiş veya bir modele göre şekil verilmiş kaşıktır. Buna göre Kur'ân'da tefekkür ile ilgili ayetler bir düşünce modelini veya düşünme imgesini sunması anlamında taslak haldedir. Ortada ayrıntı söz konusu olmadığı için onlar asla son sözü söylemiş değildir. Kur'ân, tefekkür konusunu asla son sözü söylemeksizin bir model

olarak insana sunmuş görünmektedir. Bu yüzden Kur'an'da tefekkür konusu 'açık uçlu' ve farklı yaklaşımlara müsaittir. Bu son hususu şu şekilde anlamak daha yararlı olabilir: Kur'an'ın işaret ettiği tefekkür sorunu, ancak tefekkür edebilen insanların anlayabileceği bir husustur. Yani Kur'an, düşünmeksizin kavranabilecek bir bilgiyi insana sunan ve bilgi sonrası düşünmeyi talep eden informatif bir metin değildir. O tıpkı suya girerek yüzmeyi ve bisiklete binerek bisiklet sürmeyi öğrenmemiz gibi, düşünmeye çalıştıkça anlamlandırabildiğimiz tefekkür ayetlerini muhtevî bir metindir. Dolayısıyla yukarıdaki *taslak* kelimesi ancak düşünmeye çalışan insanın fark edebileceği bir düşünme modeli veya düşünce imgesine işaret etmektedir.

Kur'an, tefekkür meselesini 'düşünen insan ve düşünmeyen insan' şeklinde iki farklı cihetten ele almaktadır. *Düşünen* ve *düşünmeyen insan* tabirleri her ne kadar tarihsel olarak Kur'an'ın nâzil olduğu dönem ve coğrafya içinde tekil kişiliklere işaret etse de, diğer taraftan bir tip, karakter ve fenomeni göstermektedir. Kur'an tekil tarihsel kişilikler üzerinden düşünen insan ve düşünmeyen insan fenomenine dikkat çekerken bu fenomeni bir model, tip veya karakter olarak sunmaktadır. Dolayısıyla "Akletmez misiniz?"², "Bilakis onların çoğu akletmezler"³ gibi Kur'anî ifadeler, düşünmeyen bir insan modeli veya karakterini ortaya koymaktadır. Her dönemde ve her toplumda bu tür model, tip veya karakteri çağrıştıran insanlar söz konusudur. Dolayısıyla Kur'an'ı okuyan herkes kendisini pekâlâ bu karakter, tip veya model bağlamında algılayabilir ve 'Akletmez misiniz?' ifadesine muhatap görebilir.

Muhataplık bağlamında ilgi çekici olan, Kur'an'ın tefekkür konusuna örnek olarak sunduğu şeylerin görünürdeki sıradanlığı ve olağanlığıdır. Gökler, yer, gece, gündüz, denizde gemilerin yüzmesi, su, rüzgâr, dağ, deve, yıldız vb. hususlar zaten gündelik hayatın bir parçasıdır ve her gün bir şekilde karşılaşılan ve tecrübe edilen şeylerdir. Kur'an dü-

2 el-Bakara 2/76.

3 el-Ankebût 29/63.

şünmeyen insan fenomeni veya karakterini, hayatın akışı içinde sıradanlaşmış görünen hususlarla bir kontrast içerisinde ele almaktadır. Yani hayatta en olağan ve sıradan görünen hususların gerçek anlamda sıra dışılığını fark etmemeyi, düşünmeyen insan tipinin bir özelliği olarak sunmaktadır. Kestirmeden söylersek, Kur'an açısından varlık alanında en sıra dışı olan şeyler, hayatta pek çok insana en sıradan ve olağan görünen şeylerdir. Buna göre sıradanlık veya olağanlık, varlıkların kendilerine ait bir husus değildir. Aksine o, insanın kendi düşüncesizliğinin sıradanlığını ve olağanlığını ifşa eder. Bu durumu Oscar Wilde'ın *Dorian Grey'in Resmi* adlı eserindeki şu ifadesiyle de dillendirebiliriz: "Ancak sathi insanlar görünenlere göre yargılamazlar. Dünyanın gerçek gizemi, görünmeyen değil, görünür olandır."⁴

Düşüncesizliğin sıradanlığı ve olağanlığı yüzünden düşünmeyen insan fenomeni bir model, tip veya karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan kendi düşüncesizliğinin sıradanlığını ve olağanlığını etrafındaki varlıklara yansıttıkça tabiatta ve sosyal hayatta pek çok şey alışıldık, sıradan ve gündelik bir konuya dönüşmektedir. Böylece düşüncesizlik fenomeni veya düşünmeyen insan karakteri, kendisini tabiattaki varlıklara onaylatmış görünür. Bu onaylanmışlık görüntüsü, düşüncesizliği daha da pekiştirir ve ortaya gözleri olup görmeyen, kulakları olup işitmeyen, kalbi olup düşünmeyen bir insan tipi çıkar.

Diğer taraftan Kur'an'ın tefekkür konusu olarak sunduğu hususlar, insanın tabiata ve hatta kendi yapıp ettiklerine karşı hazırlıksız yakalandığını gösterir. Gece ve gündüzün birbirini takip etmesi, kış sonrası tabiatın canlanması, denizde yüzen gemiler, dağlar vs. hep bize bir şekilde erişen, bize dokunan ve tabir caizse bizi bir şekilde yakalayan hususlardır. Bunların sıra dışılığını, anlaşılması zor boyutlarını, hadisevî tezahürlerini görememek insanın etrafında olup bitenlere hazırlıksız yakalanmasından başka bir şey değildir. Bu yüzden tefekkür, insanın etrafındaki varlıklara veya gerçekliklere hazırlıksız yakalandığını fark etme-

4 Oscar Wilde, *The Picture of Dorian Grey*, 29, (Erişim 1 Ocak 2025).

siyle başlar. İnsanın ne kadar araştırırsa araştırсын kendisini çevreleyen gerçekliğin daima bir gizemi barındırdığını fark etmesi gerçekliğe her daim hazırlıksız yakalanmakta olduğunu gösterir. İlk elde paradoksal görünse de şu hususu Kur'an'a referansla dile getirebileceğimizi düşünüyoruz: Tefekkür, insanı kuşatan gerçekliğe hazırlıksız yakalanmaya hazırlanmaktır. Bu, tefekkür ettikçe asla kusursuz bir düşünme eylemini gerçekleştiremeyeceğimizi fark edeceğimizin bir başka ifadesidir. Her tefekkür, düşüncesizlik tarafından kuşatıldığını fark ettiği sürece, kendisini ve ele aldığı konuyu anlamlandırabilir. Tefekkür, kişinin kendi düşüncesizliğine (kendisine eriştiği halde daha önce fark edemediği şeylere) bilahare bir tepki ya da cevap verme çabasıdır.

Burada *teпки* kelimesini, düşüncenin olması gereken yere gitmesi anlamında kullandığımızı belirtmeliyiz. Görebildiğimiz kadarıyla Kur'an 'Akletmez misiniz?' şeklinde bir ifade kullandığında akıl ya da düşüncenin henüz gitmesi gereken yer veya noktaya gitmediğini yani olması gereken noktanın uzağına düştüğünü ima etmektedir. Buradaki uzaklık mekânsal mesafeyi değil, 'farkına varamamak' anlamında düşüncenin körlüğünü dile getirmektedir. Daha açık ifadeyle, o gerçeklik ya da varlık tarafından uyarıldığı ve kendisine dokunulduğu halde henüz bu uyarı veya dokunuşu fark edemeyen bilincin durumunu seslendirmektedir. Buna göre tefekkür, bilincin kendisini uyaran gerçekliğe yönelmesi, onunla karşılaşması ve yüzleşmesidir.

Şimdiye değin tefekkür bağlamında söylediklerimiz, Kur'an'a genel olarak nasıl yaklaştığımıza dair bir ipucu olarak görülebilir. Kur'an her ne kadar belli bir coğrafyada belli tarihsel dönem ve şartlar içinde insanlara belli bir dili kullanarak seslenmiş olsa da, bizi daha ziyade hadisevî fenomenlere yönlendirir. Kur'an'ın dikkat çektiği fenomenlerden bazıları doğum, ölüm, savaş, açlık, fakirlik, adaletsizlik, kölelik, iyilik, hayır, evlilik, boşanma, gecenin gündüzü ve gündüzün geceyi takip etmesi, göğün çatılması, yaratılış, şirk, iman vs.dir. Bunlar her insanı şu ya da bu şekilde ilgilendiren ve hayatına dönüştürücü etkide bulunan hadiseler olarak tecrübe edilir. Kâinatta her bir varlığın Allah'ın varlığı

için bir ayet yani işaret olarak gösterilmesi onların insan hayatı için hadisevî fenomen olmaları cihetiyledir. Kısacası her bir ayet, hadisevî fenomenler bağlamında anlam kazanmaktadır.

Bu durum Kur'ân'ın fiziksel-metafiziksel, maddî-manevî, beşerî (tarihsel)-ilahî alanlar arasındaki sınır çizgisi bağlamında ele alınması gerektiğini göstermektedir. Söz gelimi *Cebrail* adlı melek, *vahiy* dediğimiz hadisevî fenomenin fiziksel ve metafiziksel alanların karşılaşma noktası yani bir arayüz (sınır, eşik, interface) olarak açığa çıktığını simgelemektedir. Hakeza *Azrail* adlı melek, ölüm dediğimiz hadisevî fenomenin fiziksel ve metafiziksel alanların bir arayüzü, buluşma/ayrışma noktası olduğunu ima etmektedir. Böylece insanın ölümü ne salt fiziksel ne de salt metafiziksel bir alan ve açıklamaya indirgenebilir. Aksine insanın ölümü daima fiziksel-metafiziksel, dünyevî-uhrevî, beşerî-ilahî alanların kesişme noktasında meydana gelen ve bu iki dünyanın sınır çizgisini yeniden ifşa eden bir hadisedir.

Kur'ân'ın kendisini bir ayet olarak sunması da aynı perspektifle ilgilidir. Kur'ân, tarihsel ve metafiziksel alanların kesişme noktasını kendisinde aynı anda ifşa ettiği için hadisevî bir fenomendir. Bu özelliği nedeniyle Kur'ân metni, inananlar açısından, bir sınır (eşik, arayüz) metnidir. Bu yüzden Kur'ân'ın salt dilsel, edebî, tarihsel, mistik, bilimsel veya fikhî yorumları Kur'ân'ı anlama noktasında bir yere kadar görev üstlenebilir. Kanaatimizce Kur'ân'ı anlamada öncelik arz eden şey, Kur'ân'ın hadisevîliğidir. Fazlur Rahman'ın ele aldığı şekilde Kur'ân'ın evrensel mesajına odaklanmak belli bir noktaya kadar anlamlıdır. Ancak söz gelimi, *kölelik* dediğimiz fenomenin bireysel ve toplumsal hayatta zuhur eden negatif hadisevîliğini yeterince anlamaya çalışmadan özgürlüğü amaç olarak belirlemek hem özgürlük hem de kölelik fenomenlerini aynı anda karanlıkta bırakabilir. Zira özgürlük etiketi altında kılık değiştirmiş bir kölelik fenomeni pekâlâ tezahür edebilir. Bu nedenle kölelik ve özgürlük fenomenlerini farklı tezahürleri açısından irdelemek Kur'ân'ın bu konulara yaklaşımını daha iyi anlamak için rol üstlenebilir.

Son olarak, kitabın içeriği hakkında kısa bilgi vermeliyiz. ‘Düşüncesizliğin Direnci’ başlıklı bölümde düşüncesizlik sorununu Kur'an'ın diğer inançlarla ilişkisi ve düşüncesizliğin gündelik ve felsefî hayat içinde oynadığı farklı roller bağlamında ele almaya çalıştık. Bu esnada düşüncesizliğin *kör noktaların inşası, yanlış inançlar, düşünülemezlik, karar verilemezlik, anlamsızlık, otoriteye itaat* gibi tezahürlerini kısaca irdeledik.

‘Daha Fazla Boşluk, Daha Fazla Dünya’ başlıklı bölümde önce boşluğun insanın varlık tarzıyla ilişkisini, sosyo-mekânsal tezahürlerini, başkasının tekilliğini anlamada belirleyici rolünü ele aldık. Bilahare tefekkürün boşluk ile aslî ilişkisi bağlamında Tanrı-insan ilişkisine işaret ettik. Boşluk açısından insan-mekân ilişkisini analiz etmeye çalıştık.

‘Sonsuzun Sınırında’ başlıklı bölümde sınır fenomeninin tefekkür içindeki kurucu rolüne dikkat çektik. Daha sonra antik inançlar ve Kur'an bağlamında *sınır* fenomeninin farklı boyutlarını keşfetmeye çalıştık. Onun câhiliye inancının, Kur'an ve sünnet ilişkisinin şekillenmesindeki işlevine işaret ettik.

‘Güçlü ve Zayıf Düşünceler’ başlıklı bölümde günümüz dünyasında gerçekliğin çözülmesi sorununu daha iyi anlama adına arkaik ontolojiyi, Meşşâî metafiziksel düşüncenin kutsal metni (Kur'an) konumlandırma tarzını ele aldık. Bilahare Platon ve Aristocu metafiziksel (güçlü) düşünceye yönelik ciddi eleştiriler yönelten Vattimo ve Caputo'nun *zayıf düşünce* ve *zayıf teoloji* adını verdiği yaklaşımları içinde kutsal metnin (İncil) konumunu belirlemeye çalıştık.

‘Ara Düşünceler’ başlıklı bölümde metafiziksel ve tarihsel yaklaşımlar arasında bir yerde konumlanmaya çalışan düşünme tarzlarını ele aldık. İlk önce Fahreddin Râzî'nin metafiziksel düşünceye yönelmekle birlikte onun güçsüz taraflarına da dikkat çeken kuşkucu yaklaşımı içinde Kur'an'ı nerede konumlandırıldığını anlamaya çalıştık. Bilahare Fazlur Rahman'ın gelenek ve modern dünya arasında bir yerde Kur'an'ı konumlandırma çabasına dikkat çektik. Abdülkerim Surûş'un *nebevî rüya olarak vahiy* tasavvurunun mistisizm ve tarihselcilik arasında bir

yerde İslâm'ı yeniden anlamlandırma gayretine odaklandık. En son Richard Kearney'in anateizm açısından seküler dünyada İncil'in yerine dair düşüncelerini analiz ettik.

'Saçma, Yatışmaz ve Esrik Düşünceler' adlı bölümde genel olarak poetik düşünce yani edebî, estetik, aşk gibi değerler bağlamında tefekkür sorununu ele aldık. İlk önce Albert Camus'nün *saçma* felsefesi ile kutsal arasındaki gerilimli ilişkiyi irdeledik. Camus'nün başkaldırı ahlâkı ile Kur'ân arasında kurulabilecek mümkün ilişkilere dikkat çektik. Bilahare Seyyid Kutub'un 'câhiliye ve hâkimiye' kavram ikilisi içinde Kur'ân ve seküler dünya arasında kurduğu aşılama zıtlığı anlamaya gayret ettik. Bu noktada onun yaklaşımında câhiliye'den hâkimiye'ye geçiş sorununu ön plana çıkardık. Daha sonra *güzellik* ve *aşk* (sevgi) gibi değer tecrübeleri bağlamında tefekkür sorununun farklı boyutlarını irdeledik.

'Hadisevî ve Sembolik Düşünceler' başlıklı bölümde *hadise* kavramı ile Kur'ân arasındaki ilişkiyi göstermeye çalıştık. Bu çerçevede, Kur'ân metni ile Allah-insan ilişkisinde aynı anda hem uyumun hem de uyumsuzluğun belirmesi anlamında *uyum(suzluk)un* merkezî rolüne dikkat çektik. Kur'ân'daki sembolik katmanları ve sinerjik ruh meselesini *uyum(suzluk) ahlâkı* bağlamında irdelemeye çalıştık.